

Jana Matúšová (Praha)

NA ROZHRANÍ MEZI LIDOVOU A VĚDECKOU ETYMOLOGIÍ

BETWEEN FOLK AND SCIENTIFIC ETYMOLOGY

A starting point for reflections about folk etymology in onomastics is a document concerning standardisation of toponyms for maps in the 1930s supplemented by more recent information from various articles and studies. This material helps to find specifics of the development of proper names caused by folk etymology, moreover, it shows problems that appear in the scientific onomastic etymology. The scientific analysis of the original sense of proper names uses various methods, especially comparison, to reach the most likely explanation. The possibility of application of various methods and their ballanced usage is a precondition of the right etymological interpretation. The absence of the comparative material makes the scientific etymology of proper names intuitive and it causes an approximation of their scientific and folk etymology.

Key words

etymology of proper names; folk etymology; scientific etymology

Klíčová slova

etymologie vlastních jmen; lidová etymologie; vědecká etymologie

1. Lidová etymologie budí v onomastickém výzkumu pozornost jistě pro určitou přitažlivost tématu,¹ ale její zkoumání je důležité i z hlediska onomastické etymologie obecně. Poznámky k lidové etymologii u vlastních jmen v tomto textu vycházejí ze zajímavého dokumentu, který je svědectvím o práci kartografů v období první republiky. Jde o odpověď na dotaz „o názvu Polomených hor“, který byl 12. 1. 1932 poslán z Vojenského zeměpisného ústavu² geologovi a paleontologovi Čenku Zahálkovi, jenž působil jako středoškolský profesor v Roudnici nad Labem.³ Ten ve své odpovědi nazval oblast Polomených hor „svěráznou, romantickou, velmi malebnou a nad míru zajímavou vysočinou, složenou z kvádrových pískovců křídového útvaru. Krom okolí Kokořína a Mšena nepatrně známou“.

¹ Srov. např. Lutterer (1964, 1982), Majtánová (1971), Olivová-Nezbedová (1980); z nejnovejších prací např. David (2010), Čižmarová (2016), Dvořáková (2018), Valentová (2009), Zírhutová (2020) atd.

² Vojenský zeměpisný ústav odpovídal za tvorbu map v období mezi dvěma světovými válkami. V roce 1931 vznikla jako jeho poradní orgán Návoslovná komise při Československé národní radě badatelské, která měla zajistit správné uvádění geografických jmen v mapách (viz Matúšová – Švehlová, 2018, s. 6).

³ Srov. např.: <https://www.do-muzea.cz/podripske-muzeum/roudnický-geolog-a-paleontolog-cenek-zahalka/> aj.

Jméno *Polomené hory* však znal pouze zprostředkovaně ze zprávy v přírodovědném časopise „Vesmír“ a ve 30. letech minulého století se podle jeho svědectví používal na poněmčeném území pouze název „Das Daubauer Gebirge“.⁴

2. Ve svém dopise Č. Zahálka navíc velmi ocenil práci Vojenského zeměpisného ústavu při stanovení správných anoikonym pro mapy a využil příležitosti, aby upozornil na několik jmen ze severozápadních Čech, jejichž formy – zvl. v mapách – vnímal jako příklady „znešvařených názvů ... v poněmčených krajích a na jich pomezí“. Jeho rozbory jsou dále doplněny o novější výklady uvedených jmen.

2.1 Č. Zahálka nejprve poukazuje na jméno vrchu „Gedleč, zkráceně Gelč“ u Úštěka (726 m n. m.). Toto oronymum bylo podle něj (tedy na počátku 30. let minulého století) „u čes. venkovského obyvatelstva staršího dosti užívané“ a podle jeho formulaci by se dalo soudit, že se v úzu skutečně vyslovovalo podle své staré grafické podoby jako [gedleč, gelč]. Zahálka dává jméno vrchu do souvislosti s jedlemi, „kterými byl polesněn, tedy Jedleč“. V německých mapách byla prý zachována zkrácená podoba jména v německé pravopisné podobě *Geltsch*. „V tomto způsobu psaní viděli Čechové podřípště cizí slovo, i pokřtili název vrchu dle jeho podoby na Sedlo.“

Starý název vrchu se zachoval jen ve jméně obce *Jeleč*, která leží na jz. svahu hory, a A. Profous (II, 1949, s. 117) uvádí dále vísku *Jeleč (lázně)* jako součást vsi Levín (sv. od Malého Sedla, části hory Sedlo). Při výkladu obou uvedených místních jmen sice považuje za výchozí jméno hory, to však vztahuje k OJ *Jelec* (< ze jména ryby *jelec*) stejně jako jméno samoty *Jelec* na Mirovicku. Opírá se přitom o doklady toponyma *Jeleč* (všechny bez *-d-*) a využívá při výkladu analogii s obdobnými místními jmény typu *Ohaveč*, *Libeč* atd., tedy s názvy z osobního jména + *jb*. Pokud však považujeme formu *Gedleč*, kterou uvádí Č. Zahálka, za spolehlivou, je i jeho výklad z apelativa *jedle* značně pravděpodobný. V tom případě lze předpokládat, že hlásková podoba *Jeleč* vznikla přenesením výslovnostních podob jména v nepřímých pádech z *Jedlče*, v *Jedlči* [z *jelče*, v *jelči*] do nominativu (*Jeleč*).⁵ – J. Malenínská (II, 1980, s. 271) připouští obě možnosti výkladu, a to z apelativa *jedle*, přičemž využívá Profousovo objasnění místního jména (*Horní Jelčany*, 1295 *Jedlchan*, i z osobního jména *Jelec* (Profous II, 1949, s. 117).⁶

⁴ Dopis byl veden pod číslem jednacím 65nk. Dokument je uložen v sekretariátu Názvoslovné komise ČÚZK v Praze.

⁵ Oronymum *Jeleč* je dvakrát doloženo též v Bosně a Hercegovině, kde má zřejmě souvislost s apelativem srbs./chorvats. *jela* ‚jedle‘. Viz např. <https://www.mundo.cz/srbsko/jazyk>, <https://slovniky.lingea.cz/chorvatsko-cesky/jedle>.

⁶ J. Malenínská (I, 1980, s. 113) dále na základě dokladů a sekundární literatury připouští výklady jména též: a) z apelativa *jalovec* (jihoslovensky *jala* ‚jalovec‘), b) z apelativa *jil* nebo c) ze slovesa *dělit*.

Paralelní oronymum *Sedlo* vzniklo podle Č. Zahálky jako české „v nové době“. Je však doloženo již ve druhé polovině 17. stol., kdy ho údajně užívali Češi, zatímco v německém jazykovém prostředí byla běžná forma *Gelč/Geleč* (Malenínská, II, 1980, s. 271).

2.2 Dále se Č. Zahálka zabývá oronymem *Deblík*. Jde o pojmenování vrchu v sz. Čechách mezi Sebužínem a Libochovany (459 m n. m.), dnes částečně odtěženého (mapy.cz). Zahálkův výklad jména je obdobný jako etymologie, kterou uvádí J. Jejkal (viz V. Š., 1960, s. 18) a podle něj i J. Malenínská (I, 1980, s. 113). Oronymum všichni vztahují k zaniklému adjektivu *deblý* ve významu ‚široký, tlustý, velký‘, které je příbuzné se srbochorvatským *debeo, debela* ‚silný, tlustý, velký‘,⁷ ruským a ukrajinským *debelyj* ‚tlustý‘ atd. Pro češtinu je toto adjektivum v podobě *debelý* ‚tlustý‘ zachyceno v 19. stol. jen u F. Š. Kotta,⁸ který vedle toho uvádí slovesa *vdeblati* ‚vecpati‘, *zdeblati* ‚(za)strčiti co kam‘ atd. J. Jejkal doplňuje tuto řadu odvozenin o výraz *nadeblati* ‚nacpati‘ (podle Machka) a upozorňuje na příjmení *Debla*,⁹ z něhož se vykládají v Čechách místní jména *Deblon* a *Deblice* (Profous, I, 1947, s. 326) a na Moravě *Deblín* (Hosák – Šrámek, I, 1970, s. 172).¹⁰ „Presvědčivé paralely“ uvedených místních jmen podle M. Vondrové a V. Blažka (2001, s. 322) též „uchovává lužickosrbská toponymie: *Döblitz*...“. Č. Zahálka ve svém dopise poukazuje na jihoslovanská anoikonyma „*Debelo brdo* a *Debelo hum*“, jména dvou vrchů u Sarajeva, která znal z vlastní zkušenosti. V jihoslovanské oblasti jsou dnes obdobná jména (*Debelo brdo*, *Debeli vrh* apod.) poměrně častá.¹¹

Z hlediska slovo tvorby pak srovnává J. Jejkal oronymum *Deblík* (< *deblý*) se jménem vrchu *Oblík* (< *oblý*) na Lounsku.

Skutečnost, že se jméno *Deblík* stalo z etymologického hlediska neprůhledným, způsobilo jeho přiklonění k hláskově podobným českým slovům (buď v lidovém úzu, nebo spíše jen v literatuře). Č. Zahálka prý četl v časopise „Říp“ nový název

⁷ V současných internetových slovnících: srbsky a chorvatsky *debeo* ‚tlustý, silný‘, bulharsky *debel* ‚tlustý‘. Viz např. <https://www.mundo.cz/srbsko/jazyk>, <https://www.slovnicek.cz/cesko-chorvatsky-prekladac>, <https://slovniky.lingea.cz>.

⁸ Kott (1906, s. 45) uvádí doklad podle „Příbr. Svět. 1886, 331, sv. 45, s. 4“.

⁹ Hosák – Šrámek (I, 1970, s. 172) rekonstruuji jako východisko osobního jména *Debla* (a tedy i všech uvedených východoslovanských a jihoslovanských adjektiv) praslovanskou formu *debelь/*dobelь. Příjmení *Debla* v současnosti v češtině neexistuje, jen jednou se vyskytuje příjmení *Debela* (v Praze) a jednou přechýlená podoba *Debelová* (na Chomutovsku) – www.kdejsme.cz.

¹⁰ Vondrová – Blažek (2001, s. 322) k uvedeným oikonymům přiřazují též místní jméno *Děbolín* z Jindřichohradecka, jehož vztah k základu *debl-* není však zcela jistý (srov. Profous, I, 1947, s. 326).

¹¹ Oronyma *Debelo brdo* dnes tvoří areál, který zaujímá Bosnu a Hercegovinu a navazující oblasti Chorvatska, Srbska a Černé Hory, jména *Debeli vrh* jsou doložena ve Slovinsku a přilehlých oblastech atd. (mapy.cz). Vrch *Debelo hum*, který uvádí Č. Zahálka, se nepodařilo najít.

kopce „Dáblík, patrně v domnění, že je to Němci zkomolené slovo“, a J. Jejkal zmiňuje, že „Deblík byl nesprávně vykládán a psán jako Diblík“.

2.3 Nad obcí Keblice u Terezína se vypíná vrch (246 m n. m.), pro který Č. Zahálka uvádí jako původní název *Hum*. Výraz *hum* podle něho znamenal ve staré češtině ‚vrch, chlum‘ a ‚[u] Jihoslovanů je dosud hojně užívaný“.¹² Jako staročeský však doložen není (Elektronický slovník staré češtiny).

V katastrálních a zeměpisných mapách se podle Č. Zahálky vrch označoval jako *Humberg* a stejná forma jména se užívala i v místním úzu. V Kořistkově¹³ mapě „Přírodověd. výzkum Čech“ prý však bylo oronymum uvedeno mylně jako *Hahnberg* a v její české verzi jako *Kohoutí vrch*. Tuto skutečnost Č. Zahálka komentuje s povzdechem: „Tak se křtí naše krásná staročeská jména v přírodě.“

V dnešních mapách kopec figuruje pod názvem *Humenský vrch* (mapy.cz), forma *Humberg* byla tedy mylně spojena s apelativem *humno* a od něj bylo příponou *-ský* vytvořeno vztahové adjektivum.

2.4 Na závěr Č. Zahálka rozebírá jméno pro pravostranný přítok Ohře, a to hydronymum *Cipel/Čepel*. Ve svém dopise píše: „Když jsem před 50 léty přišel do Hracholusk¹⁴ a ptal se obyvatelů, jak jmenují svůj potok, odpověděli: ‚Cipel‘, protože dělá v polích od Vodochod do Hracholusk cipy.“ Formy *Zipel* z katastrální mapy a *Zipel Bach* z generální mapy považuje Č. Zahálka za důvod pro změnu formy hydronyma (jeho počestění) v lidovém úzu: „Takto psaný název byl považován za německý a překřtěn na ‚Čepel‘. Dnes každý říká Čepel a slovu Cipel se vysměje.“ Forma *Čepel* pro uvedený potok figuruje i v dnešních mapách (mapy.cz).

Jméno *Cipel* je nepochybně německého původu a vychází z nářeční formy *Zip(p)el* k *Zipfel* ‚cíp‘. Č. Zahálka se však pokouší vykládat je jako slovanské a spojuje ho s jihoslovanským apelativem (srbs., chorvats.) *cipela* ‚bota‘.¹⁵ Odtud je již jen krok k jeho tvrzení, že jméno „[m]á tedy též význam jako v Praze ‚Botič‘, který v Nuslích též tvoří cipy = boty“.

V této souvislosti zmiňme etymologii hydronymu *Botič*, kterou vyslovil M. Frydrieh (1961, s. 306–307). Jméno *Botič* (1186 *rivulo domine Botiz cum stagno*; 1321 *fluvium Boticz*, 15. stol. *Botyecz*, konec 15. stol. *na hoře nad Botijeczem*, 1563 *pod Karlovem na Botijči*, 1578 *na Botijči*) dává do souvislosti se slovesem

¹² Jméno *Hum* převážně jako MJ je doloženo několikrát v Chorvatsku, v Bosně a Hercegovině a Srbsku (mapy.cz).

¹³ Karel František Edvard rytíř Kořistka (1825–1906) byl český geodet, topograf, kartograf, statistik, pedagog a politik. Viz např. https://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_Kořistka.

¹⁴ Hracholusky jsou dnes částí města Roudnice nad Labem (mapy.cz).

¹⁵ Č. Zahálka ovšem rekonstruuje nominativ ‚*cipel*‘. ‚V Opatii viděl jsem nad obuvnickým krámem nadpis: ‚Skladiště cipela‘, tj. ‚skladiště bot‘. Je tedy slovo *cipel* v užívání i u Jihoslovanů.“ Srov. <https://www.mundo.cz/srbsko/jazyk: srbs. cipela = čes. bota>.

botěti > *botnati* ‚nabývati objemu‘, ke kterému udává hojně slovanské paralely. Od tohoto slovesa byla podle M. Frydricha forma *Botič* odvozena personifikující příponou *-č*, a jméno mělo tedy původní význam ‚rostoucí, nabývající objemu‘. Frydrichův výklad však zpochybňuje v redakční poznámce V. Šmilauer, který poukazuje na skutečnost, že tvoření jmen vod příponou *-č* je ojedinělé (např. jen jména rybníků *Nadymač*), takže „je tedy těžko předpokládat“ působení analogie. Dále proti Frydrichově etymologii staví argument, že jím předpokládané tvoření nemá ve staré době paralely, a považuje hydronymum i nadále za nejasné.¹⁶ Vyslovuje jen hypotézu, kterou ovšem vzápětí sám zpochybňuje, a to že by jméno potoka *Botič* „podle způsobu tvoření ... patřilo ke jménům jako Choteč (k Chotek), Libeč (k Lubek), ale osobní jméno Botiek není doloženo a sotva kdy existovalo.“ (Šmilauer, 1965, s. 155, s. 160–161).¹⁷

3. Na uvedeném přehledu lze dokumentovat jak vývoj vlastních jmen vlivem lidové etymologie, tak i úskalí, která s sebou nese využití různých badatelských postupů při výkladu původního významu jmen, zvl. toponym.¹⁸

3.1 V onomastice se lidová etymologie vnímá především jako příklonění etymologicky nejasného jména k formálně podobnému apelativu (nebo adjektivu, slovesnému tvaru), popř. jinému vlastnímu jménu, zvláště osobnímu (srov. přehledově Matúšová, 1996, s. 1424; u apelativů Rejzek, 2009, s. 9).¹⁹

Nejvýraznějším rozdílem etymologie v oblasti apelativ a proprií je pojetí jejich významu. Zatímco apelativa pojmenovávají třídu objektů na základě stejných rysů (prostřednictvím pojmu), vlastní jména označují jeden konkrétní objekt a plní primárně své funkce – např. toponyma konkrétně funkci identifikační, diferenciací a lokalizační (srov. Rejzek, 2009, s. 53).²⁰ „Obsahem“ (významem) vlastního jména se stávají v podstatě vědomosti o konkrétním pojmenovaném objektu, tzv. „onosémy“ (Šrámek, 1999, s. 27).²¹ Původní etymologický význam vlastního jména může však přitom být i nadále zřejmý (např. oronymum *Kotel*), nebo se oslabuje (např. PJ *Lorenčák* z osobního jména *Lorenc*), popř. zcela vytrácí (např. zde

¹⁶ Dále na užívání jména *Botič* upozorňuje zpráva I. Lutterera o publikaci Libuše Křížkové Turista na cestu (1978, s. 384–385): „... Na přelomu století psáno i vyslovováno *Botič* (dlouze). V naší době vyslovováno tvrdě *Botyč*. Mají to na svědomí záběhlíci kluci = *Rio Botyč*.“ – Viz I. L., 1979, s. 648.

¹⁷ V. Blažek (2005, s. 955, s. 960) zvažuje možnost výkladu hydronyma *Botič* z germánského základu **batizōn* ‚lepší‘ (tedy ‚lepší [voda]‘). Tento výklad považuji spíše za nepravděpodobný.

¹⁸ Zásady toponomastické práce shrnul V. Šmilauer (1963).

¹⁹ U cizích vlastních jmen se může uplatnit i při jejich překladu (srov. též pozn. 24).

²⁰ K funkcím vlastních jmen podrobně viz R. Šrámek (1999, s. 22–27).

²¹ Např. u místního jména *Brno* uvádí R. Šrámek (1999, s. 27) onosémy: „původně významný hrad, pak město, později hlavní město Moravy, s katedrálou, univerzitou, továrnami, důležitým železničním uzlem atd.“

název vrchu *Deblík*).²² Především u třetí skupiny vlastních jmen se při jejich užívání v komunikaci projevuje tendence učinit jméno po stránce apelativního významu srozumitelným, připodobnit je formálně blízkému apelativu apod., a tak je významově „znovu naplnit“ (Eichler, 1981, s. 10). Na „onymickém obsahu“ jména – jako označení konkrétního objektu – se tím však nic nemění. Pokud vyjdeme z Rejzkova členění různých druhů lidové etymologie (2009, s. 70),²³ je třeba lidovou etymologii u vlastních jmen omezit na případy, kdy se mění pouze jejich forma, nikoli význam („onymický obsah“), tedy na asonaci nebo aradikaci beze změny významu.

V předloženém materiálu je příkladem asonace změna hydronyma *Cipel* na *Čepel*²⁴ i vznik podob *Ďáblík/Diblík* pro oronymum *Deblík*. Nový apelativní význam jmen, která vznikla na základě lidové etymologie (*Čepel*, *Ďáblík/Diblík*), můžeme označit vzhledem k pojmenovaným objektům za nepřiměřený.²⁵ Je však třeba zdůraznit, že pro fungování jmen v komunikaci a jejich „onymický obsah“/význam je tato skutečnost zcela irrelevantní.

Aradikaci beze změny onymického „obsahu“/významu, tedy mylné spojení jména s formálně podobným apelativním kořenem, dokumentují formy jména *Hum* uvedené v mapách. Z jeho německé podoby *Humberg* byla v Kořistkově mapě vytvořena forma *Hahnberg* (v české verzi *Kohoutí vrch*), v současných mapách pak *Humenský vrch*.

3.1.1 V současnosti se lidová etymologie ve smyslu formálního příklonění jména k určitému apelativu apod. může uplatnit pouze u jmen neoficiálních, tedy u jmen pomístních nebo neoficiálních jmen v městském prostoru, a to zřejmě i při jejich standardizaci (srov. *Humenský vrch*).²⁶ Místní a osobní jména i pomístní názvy pro velké geografické objekty (hory, řeky) jsou formálně ustáleny (toponyma stan-

²² K výkladům pomístních jmen v jejich soupisech pro Čechy z let 1963–1980 viz Olivová-Nezbedová (1980).

²³ J. Rejzek (2009, s. 70) ve svém návrhu rozlišuje na jedné straně případy, kdy se mění forma slova, aniž by došlo ke změně jeho významu – asonace a aradikace beze změny významu; na druhé straně uvádí případy beze změny formy, ale se změnou významu – adideace, resémantizace a aradikace se změnou významu.

²⁴ Právě cizí vlastní jména podléhají po přejetí do jiného jazyka (kvůli své „nesrozumitelnosti“) často lidové etymologii, která se projevuje buď při adaptaci doslovně přejatého jména v cizím jazyce, nebo při překladu jména do přejímajícího jazyka. Pro oblasti bývalého česko-německého kontaktu v Česku viz Schwarz (1961, s. 209–212); k projevům lidové etymologie při standardizaci/počesťování místního názvosloví po 2. světové válce srov. Matúšová (2015, s. 159–167).

²⁵ K otázce přiměřenosti nebo nepřiměřenosti u místních jmen německého původu, přetvořených na základě lidové etymologie, srov. Matúšová (1996, s. 1424; 2015, s. 146–147).

²⁶ Standardizací pomístních jmen pro mapová díla se dnes zabývá Názvoslovná komise, která funguje při Českém úřadu zeměměřičkém a katastrálním. Při revizi pomístních jmen pro menší geografické objekty je závislá na informacích z obcí.

dardizována) a projevy lidové etymologie u nich lze sledovat pouze z historické perspektivy. Dnes může lidová etymologie u těchto jmen přijít ke slovu nejvýše na rovině povědomí mluvčího, na úrovni žertovné apod. (srov. Rejzek, 2009, s. 62).²⁷

3.2 Termín lidová etymologie se dále, jak bylo zmíněno, užívá pro mylný etymologický výklad slova/jména. Významný rozdíl lidové a vědecké etymologie spatřuje J. Rejzek hlavně v metodě obou postupů. Lidová etymologie je podle něj „založena na povrchní a libovolné asociaci s jiným slovem, zatímco vědecký výklad musí respektovat zákonitosti historického hláskosloví, tvarosloví a slovtvorby a pravděpodobnost sémantického vývoje“ (Rejzek, 2009, s. 58–59). Mezi oběma přístupy stojí v našem případě zvláště některé etymologie Č. Zahálky, které nesou rysy vědeckého i nevědeckého výkladu vlastních jmen.²⁸ Avšak nejen Zahálkovy myšlenkové pochody, ale i úsudky některých onomastiků ukazují, na jaké problémy lze narážet ve snaze o stanovení co nejpravděpodobnějšího východiska vlastního jména. Následující poznámky jsou založeny na toponymickém materiálu, podobné jevy – ovšem s určitými obměnami – lze však sledovat i při výkladu osobních jmen.

3.2.1 Základním přístupem při vědeckém etymologickém výkladu vlastních jmen je **komparace**, obdobně jako u etymologie apelativní. Pro srovnávání jmen s lexikem výchozího jazyka užívá R. Krajčovič (1990, s. 126) termín lexikálně-onymická komparace.

Využívá se při ní v první řadě srovnávání s (historickou) apelativní slovní zásobou jazyka, ve kterém jméno vzniklo (tzv. komparace interní; Krajčovič, 1990, s. 126). V ideálním případě zahrnuje i srovnání s lexikem nářečí, užívaného (v minulosti) na určitém území, pokud bylo zachyceno (srov. adj. *debělý*). Interní komparace má ovšem své meze, pominou-li se ostatní přístupy (viz dále), nebo je nelze využít. Problémem je zejména výklad jmen, která vznikla na základě nedoloženého (zvl. nářečního) výrazu, a názvů, jejichž forma se ve vývoji změnila, popř. se vyvinula pod vlivem lidové etymologie, aniž by jejich původní podoba byla doložena v historických dokumentech. Etymologie zůstává v těchto případech jen spekulativní.

Především u jmen (zvl. starobylých), jejichž lexikální základ není v jazyce určité oblasti doložen, je vhodné při etymologickém výkladu využít komparace jména se slovní zásobou geneticky příbuzných jazyků (tzv. komparace externí, Krajčovič, 1990, s. 126) – zde viz zvl. *Deblík*. Konfrontace se slovní zásobou geneticky příbuzných jazyků ovšem skrývá nebezpečí hlavně kvůli mezijazykové homonymii slov, jak ukazuje Zahálkův mylný výklad hydronyma *Cipel* z jihoslovanského *cipel(a)*.

²⁷ K užití vlastních jmen ve frazeologických spojeních typu *ženich z Drážďan*, *a ne z Berouna* viz Rejzek (2009, s. 64–65).

²⁸ Pro mylné výklady jmen ze strany učenců/vzdělaných osob se užívá označení bakalářská etymologie.

V uvedeném toponymickém materiálu není zastoupen příklad na tzv. komparaci etymologickou (Krajčovič, 1990, s. 127), tedy srovnávání jména s rekonstruovanou indoevropskou slovní zásobou, popř. lexikem jiných jazyků – tento postup lze využít u starobylých toponym, popř. osobních, zvl. rodných jmen, přičemž pravděpodobnost jejich výkladů může opět negativně ovlivnit homonymie slov v různých jazycích.

V onomastické etymologii se konečně využívá i **komparace s jinými vlastními jmény**, a to z jazyka, v němž se jméno užívá (*Jeleč – Jelčany, 1295 Jedlchan*), i z území geneticky příbuzných jazyků (*Hum, Deblík*) – lze hovořit o komparaci onymicko-onymické (Matúšová, 1991, s. 239).²⁹

3.2.1.1 Při komparaci, ať už se vychází z výrazu domácího, nebo slova jiného (geneticky příbuzného) jazyka, je při srovnávání jmen s apelativy i jinými proprii nutno respektovat zvláště hláskoslovné, slovtvorné a někdy i tvaroslovné zákonitosti vývoje jazyka/jazyků.

Potřebu zohlednění apelativního **hláskosloví** (nářečního/lidového) dokumentuje v představeném materiálu několik případů. Při výkladu jména *Jeleč* je třeba zvažovat hláskovou redukci předpokládané původní podoby *Jedleč* v nepřímých pádech. Podobně znalost německého nářečního hláskového utváření apelativa *Zipfel* je užitečná při výkladu hydronyma *Cipel*. Otázkou zůstává, zda lze vnímat podobu *hum* jako hláskovou variantu českého apelativa *chlum*. Tato forma není v historické češtině doložena právě jako případná změna *ch > h*.

Užitečnost srovnávání na **slovtvorné úrovni** jmen dokumentuje jednoznačně porovnání oronym *Deblík* a *Oblik*. Komparace utváření jména se zákonitostmi apelativní i onymické slovtvorby na druhé straně zpochybňuje výklad u jména *Botič*. Zatímco M. Frydriech předpokládá tvoření příponou *-č* ze slovesa *botěti*, V. Šmilauer přísně srovnává toto tvoření s historickými zákonitostmi apelativní i propriální slovtvorby a považuje raději hydronymum za nejasné, než by se dopustil mylného výkladu. V „lidovém“ jazyce však shledáváme i poměrně mnoho nepravidelností při tvoření jmen, jak ukazují „slovtvorné netypické“ případy anoikonym ve Slovníku pomístních jmen v Čechách (2005–2009). Dokládají, že v lidovém jazyce existuje určitá libovůle/nesystémovost při tvoření jmen a že netypické slovtvorné postupy nemusí být jediným důvodem k zamítnutí určité etymologie. V této souvislosti vyvstává otázka, zda nelze Frydriechův výklad, založený na jinak téměř nedoložené slovtvorbě, vnímat jako pravděpodobný. Přecenění zákonitostí slovtvorby vlastních jmen lze spatřovat u Profousovy etymologie místního jména *Jeleč*. Jestliže přijmeme jako nejpravděpodobnější výklad z ape-

²⁹ Metodu srovnávání toponym slovanského původu ze severozápadních oblastí Německa s apelativní slovní zásobou i se jmény různých slovanských jazyků intenzivně využívá ve svých studiích např. W. Wenzel (2014, 2015).

lativa *jedle*, je zřejmé, že pouhé srovnání s formami považovanými za slootovorně analogické (zde s místními jmény tvořenými z osobních jmen příponou *-jb*) může vést i k mylným závěrům.

Pokud J. Rejzek hovoří o nutnosti „zvážení **sémantického vývoje**“ při hledání původního významu apelativ, narážíme u vlastních jmen opět na jejich „znakový“ charakter. Při jejich etymologickém výkladu lze zvažovat nejvýše přiměřenost užití určitého slova ve funkci vlastního jména, přičemž se uplatňují především znalosti o sémanticko-motivačních typech jednotlivých druhů vlastních jmen.³⁰

3.2.2 V jednotlivých případech lze konfrontovat jméno s **mimojazykovou realitou**.³¹ U toponym se dá posoudit zejména souvislost jejich předpokládaného původního významu s rysy pojmenovaného objektu (např. u oronym *Deblík* i *Sedlo* podporují výklad znalosti o velikosti a tvaru vrchu; při výkladu hydronyma *Cipell/Čepel* přispívá k pravděpodobnosti etymologie z německého apelativa *Zipfel* znalost průběhu toku). Vzhledem ke změnám topografických objektů v historii však dnes často nejsou jejich vlastnosti identické se situací v době vzniku jména (změny porostu apod.) a není možné se o ně opřít.

Jako mimojazykový faktor se při výkladu zeměpisných i osobních jmen mohou též zvažovat poznatky o sídelní historii určitého území.³² Jejich opomenutí vede v některých případech k jednoznačně mylným závěrům, např. Č. Zahálka nepřipouští (nejspíš záměrně, z nacionalistických důvodů) při výkladu hydronyma *Cipell/Čepel* německý původ jména.

3.2.3 Historické doklady³³ mají pro etymologický výklad vlastních jmen význam hlavně tehdy, když se forma jména ve svém vývoji formálně výrazně změnila nebo se vyvinula pod vlivem lidové etymologie. Např. výklad hydronyma *Čepel* by bez znalosti výchozí historické formy *Zipell/Cipel* byl zákonitě mylný. Přecenění historických dokladů konkrétního jména však může též vést k omylům, jak opět ukazuje Profousův výklad místního jména *Jeleč*, založený pouze na historických dokladech tohoto jména (srovnání s historickým dokladem jména *Jelčany*, 1295 *Jedlchan*, u J. Maleninské je příkladem kombinace vzájemného srovnávání různých jmen a jejich historických dokladů).

³⁰ Pro oblast toponym viz např. Šmilauer (1963, s. 122–152); k třídění českých příjmení srov. Beneš (1962, s. 30–326) atd.

³¹ Ke vztahu onomastiky k jiným vědám viz Šmilauer (1963, s. 10–12).

³² Naopak místní jména jako svědci archaických jazykových poměrů se využívají při rekonstrukci starých sídelních procesů – srov. Šmilauer (1960), Vondrová – Blažek (2001), Rejzek (2021, s. 103–111). Starobylé sídelní poměry v oblasti severovýchodního Německa rekonstruuje na základě vlastních jmen především W. Wenzel (2014, 2015).

³³ Historické dokumenty pro výzkum českých toponym uvádí podrobně V. Šmilauer (1963, s. 28–35).

Historické doklady jména ovšem ne vždy existují, nebo mohou fixovat formu jména identickou s podobou současnou.³⁴ Takovéto doklady k etymologickému výkladu jména nepřispějí, vypovídají však alespoň tolik, že při jeho vývoji nedošlo v určitém časovém úseku k formální změně, např. vlivem lidové etymologie.

3.3 Na základě uvedeného přehledu lze shrnout: Při výkladu vlastních jmen užívá vědecká onomastická etymologie různé postupy, jejichž kombinací se zvyšuje pravděpodobnost výsledků etymologického bádání. Možnost uplatnění jednotlivých metod se přitom liší u různých druhů jmen i v jejich rámci, a to hlavně v souvislosti se stářím jména, jeho (předpokládaným) jazykovým původem, možností využití historických dokladů a znalostí o mimojazykové realitě.

Ani při aplikaci různých postupů nemusí však být výsledek etymologického onomastického bádání vždy zaručen – přecenění nebo naopak nedocení některé metody na úkor jiných může vést k omylům. Čím méně vědeckých postupů má onomastik k dispozici, tím více se uplatňuje vědecká intuice (viz Rejzek, 2009, s. 58–59), založená hlavně na znalostech jazykového vývoje a systémů jednotlivých druhů vlastních jmen. Riziko omylů se zvyšuje a závěry vědecké etymologie jména se mohou přibližovat intuitivním výkladům lidovým. Vědecká onomastická etymologie by však neměla sklouznout k závěrům zcela náhodným a nepravděpodobným, popř. nacionalisticky zabarveným. Na úrovni dohadů pak zůstávají zvl. výklady jmen, jejichž forma se ve svém vývoji výrazně změnila (např. vlivem lidové etymologie), aniž by jejich výchozí podoba byla zachycena v historických dokumentech.

Je zřejmé, že se onomastická etymologie ve smyslu výkladu původního významu jmen pohybuje často na křehké hranici mezi etymologií vědeckou a lidovou. Je nutné počítat se skutečností, že etymologický výklad některých názvů není jistý, liší se u různých autorů a proměňuje se v závislosti na přístupných informacích.

LITERATURA

- BENEŠ, J. (1962): *O českých příjmeních*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- BLAŽEK, V. (2005): Praha jazyková. Lingvistická archeologie pražské kotliny. In: M. Lutovský – L. Smejtek a kol., *Pravěká Praha*. Praha: Libri, s. 946–973.
- ČIŽMÁROVÁ, L. (2016): Česká nářečí a pomístní jména aneb jak rytíř (?) Močihuba získal a opět pozbyl své jméno. *Acta onomastica*, 56, s. 52–62.
- DAVID, J. (2010): Lidová a bakalářská etymologie vlastních jmen (na příkladu toponym). *Naše řeč*, 93, s. 57–70.

³⁴ To je časté u pomístních jmen, jak ukázaly rešerše v historických dokumentech (tereziánský a josefský katastr) pro Slovník pomístních jmen v Čechách (2005–2009).

- DVOŘÁKOVÁ, Ž. (2018): Lidová etymologie a „hanlivá“ přijetí. *Acta onomastica*, 59, s. 42–53.
- EICHLER, E. (1981), Sprachkontakte und Sprachebenen in der Onomastik. In: E. Eichler – H. Walther (eds.), *Onomastica Slavogermanica XIII. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-Historische Klasse*, 69, 4. Berlin: Akademie-Verlag, s. 7–19.
- Elektronický slovník staré češtiny*. [online] Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, (verze dat 1. 1. 15, ze dne 24. 6. 2020). <https://ujc.avcr.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/Starocesky_slovník.html> cit. 2021-10-02.
- FRYDRICH, M. (1961): K etymologii jména Botič. *Zpravodaj Místopisné komise*, 2, s. 306–307.
- HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R. (1970): *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, I. díl (A–L). Praha: Academia.
- https://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_Kořistka, cit. 2020-09-12.
- <https://www.kdejsme.cz>, cit. 2020-9-05.
- <https://slovniky.lingea.cz/chorvatsko-cesky>, cit. 2020-08-28.
- <https://www.mundo.cz/srbsko/jazyk>, cit. 2020-08-28.
- <https://www.slovnicek.cz/cesko-chorvatsky-prekladac>, cit. 2020-08-28.
- I. L. (I. Lutterer) (1979): Botič. *Zpravodaj Místopisné komise* 20, 5, s. 648 (zpráva).
- KRAJČOVIČ, R. (1990): Miesto komparácie v rekonštrukcii starej onymickej lexiky. In: *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitete slavistov (Nové Vozokany 24. – 26. apríla 1989)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, s. 123–130.
- KOTT, F. Š. (1906): *Třetí příspěvek k Česko-německému slovníku zvláště grammaticko-fra-seologickému*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- LUTTERER, I. (1964): Psychologie pojmenování a tzv. přezdívková jména místní. *Naše řeč*, 47, 2, s. 81–87.
- LUTTERER, I. (1982): Onymical mistake in the Naming Process. In: K. Rymut (ed.), *Proceedings of the 13th International Congress of Onomastic Science*. Krakow: Nakl. Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 63–67.
- MAJTÁNOVÁ, M. (1974): Lidová etymologie v knize pověstí o slovanských hradech (M. A. Huska: Skalný hrad na Krivání, Bratislava 1972). *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 15, 5, s. 530–532.
- MALENÍNSKÁ, J. (1980): *Oronyma Českého středohoří*. Netištěná disertační práce na katedře germanistiky, nederlandistiky a nordistiky FF UK, 2 sv., Praha. mappy.cz [online], cit. 2020-11-25.
- MATUŠOVÁ, J. (1991): Synchronní, diachronní a srovnávací metoda v onomastice. *Slovo a slovesnost*, 52, 3, s. 237–240.
- MATUŠOVÁ, J. (1996): Ortsnamen in mehrsprachigen Ländern und Regionen – germanisch/slavisch. In: E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta (eds.), *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, Band 1.1.2, Namenforschung/Name Studies/Les Noms Propres*. Berlin: Walter de Gruyter – New York, s. 1420–1425.

- MATUŠOVÁ, J. (2015): *Německá vlastní jména v češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- MATUŠOVÁ, J. – ŠVEHLOVÁ, I. (2018): *Historie názvoslovných komisí. 100 let zpracování geografických jmen na území dnešní České republiky*. Praha: Český úřad zeměměřičký a katastrální.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. (1980): K lidovým výkladům pomístních jmen. *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 21, s. 532–542.
- PROFOUS, A. (1947, 1949): *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. I. díl (A–H), II. díl (CH–L). Praha: Česká akademie věd a umění v Praze.
- REJZEK, J. (2009): *Lidová etymologie v češtině*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- REJZEK, J. (2021): *Zrození češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- SCHWARZ, E. (1961): *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle, 2. durchgesehene, teilweise umgearbeitete und erweiterte Auflage*. München: Verlag Robert Lerche.
- Slovník pomístních jmen v Čechách 1–5 (2005–2009)*. Praha: Academia.
- ŠMILAUER, V. (1960): *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- ŠMILAUER, V. (1963): *Úvod do toponomastiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠMILAUER, V. (1965): Nejstarší místní jména na území Prahy. *Zpravodaj Místopisné komise*, 6, 1, s. 150–163.
- ŠRÁMEK, R. (1999): *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita.
- VALENTOVÁ, I. (2009): Čertorie a ľudová etymológia. *Kultúra slova*, 43, 5, s. 281–284.
- VONDROVÁ, M. – BLAŽEK, V. (2001): Slovanské archaismy a dialektismy v toponymii Čech. In: Z. Hladká – P. Karlík (eds.), *Čeština – univerzália a specifika 3*. Brno: Masarykova univerzita, s. 311–342.
- V. Š. (V. Šmilauer) (1960): J. Jejkal, K pomístním jménům v Českém středohoří. *Zpravodaj Místopisné komise*, 1, s. 15–17 (zpráva).
- WENZEL, W. (2014): *Namen und Geschichte. Orts- und Personennamen im deutsch-west-slawischen Sprachkontaktraum als historische Zeugnisse*. Hamburg: Baar.
- WENZEL, W. (2015): *Slawen in Deutschland. Ihre Namen als Zeugen der Geschichte*. Hamburg: Baar.
- ZIRHUTOVÁ, M. (2020): „Mezi chalupama ulička to ouzká“ aneb apelativum soutka v pomístních jménech v Čechách. *Acta onomastica*, 61, 2, s. 388–402.

Jana Matušová
ja.matusova@seznam.cz
Společná 2192/5
182 00 Praha 8 – Libeň